

MAMLAKATLAR O'RTASIDAGI XALQARO IQTISODIYOT INTEGRATSIYA**Yuldoshev Elbek Sobir o'g'li**

QarMII Iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha)

yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Xalqaro savdo va hamkorlik ko'plab mamlakatlarda yuqori foyda olish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, masalan, bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlar rivojlangan va o'tish davrini boshdan kechirayotgan mamlakatlarga har xil turdagi tovarlar va xizmatlar eksport qiladi. Bugungi kunda Xitoy va Hindiston xalqaro savdo bo'yicha eng tez rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Xalqaro savdoning yana bir afzalligi shundaki, u ko'plab mamlakatlarda qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan. Biz ushbu maqolada, mamlakatlar o'rtasidagi xalqaro iqtisodiyot integratsiya mavzusini o'rgandik.

Kalit so'zlar: Xalqaro savdo, tovar aylanmasi, eksport va import, kooperatsiya, tovar- pul, jahon bozori, savdo uylari, banklar, sug'urta, fond birjasi, xomashyo.

Xalqaro savdo - bu turli davlatlar va milliy iqtisodiyotlar o'rtasida tovar va xizmatlar almashinuvi jarayoni. Xalqaro savdo uzoq vaqtdan beri mavjud bo'lsa-da, faqat 19- asrga qadar deyarli barcha rivojlangan mamlakatlar xalqaro savdoda ishtirok eta boshladilar. Xalqaro savdo tashqi savdo aylanmasi, eksport va import, savdo balansi kabi ko'rsatkichlar bilan tavsiflanadi. Xalqaro savdo va kooperatsiya ko'pgina mamlakatlarda yuqori foyda olish uchun asos bo'lib xizmat qiladi, masalan, bugungi kunda rivojlanayotgan mamlakatlar rivojlangan va o'tish davridagi iqtisodiyoti bo'lgan mamlakatlarga har xil turdagi tovar va xizmatlar eksport qilmoqda. Bugungi kunda Xitoy va Hindiston xalqaro savdo bo'yicha eng tez rivojlanayotgan mamlakatlar qatoriga kiradi. Xalqaro savdoning yana bir afzalligi shundaki, u ko'plab mamlakatlarda qashshoqlikni kamaytirishga qaratilgan. Hindistonda 60-70-yillarda qashshoqlik atigi 1 foizga kamaymagan, ammo vaqt o'tishi bilan globallashuv va integratsiya ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, ta'lim va boshqa barcha sohalarda o'sishga olib keladi.

Xalqaro hamkorlikning kuchayishi ta'lim va sog'liqni saqlashni yaxshilashga olib keladi. Bugungi kunda xalqaro savdo aloqalari, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarning bu sohadagi ulushi chuqurlashmoqda. Xalqaro savdo 2024 yilda 4,7 foizga o'sishi prognoz qilinmoqda, bu so'nggi ikki yildagi 2,2 foizdan ko'proq va undan orqada rivojlangan davlatlar turibdi. Bizga ma'lumki, tashqi savdoning o'sishi bilan jahon iqtisodiyoti ham o'sadi. 2024 yil rejasi o'tgan yilga nisbatan 4,7% ga ko'p bo'lsa-da, bu ko'rsatkich 20 yillik o'rtacha 5,3% dan past; Ushbu sekin o'sishning asosiy sabablaridan biri rivojlangan mamlakatlarning qo'shma importiga bo'lgan talabning o'sishi bo'lib, u 2,1% ga o'sdi. Eksport nuqtai nazaridan rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar faqat kichikroq miqyosda o'sadi (rivojlangan mamlakatlarda 1,5% va rivojlanayotgan mamlakatlarda mos ravishda 3,3%). 2023-yilda dollarlik tovarlar eksporti 2,8 foizga oshib, 18,8 trillion dollarni tashkil etdi; Savdo xizmatlari eksporti ushbu davrda 5,5 foizga o'sib, 4,6 trillion dollarni tashkil etdi. Mutaxassislar fikricha, jahon bozori yalpi ichki mahsuloti bozor kursining 3 foizini tashkil etadi va 2025- yilda 3,1 foizga yetishi kutilmoqda.

Iqtisodiy integratsiya – turli korxonalar va tarmoqlarning, shuningdek, mamlakatlarning ishlab chiqarish sohasida bir-biriga yaqinlashuvi, ular o'rtasida uzviy iqtisodiy aloqalar o'rnatilishi, mamlakatlararo yagona umumiy xo'jalikning shakllanishi jarayoni. Iqtisodiy integratsiya butun bir mamlakatlar milliy xo'jaliklari darajasida, shuningdek, korxonalar, firmalar, kompaniyalar, korporatsiyalar darajasida ham kuza-tiladi. Iqtisodiy integratsiya ishlab chiqarish-texnologik aloqalarning kengayishi va chuqurlashuvida, resurslardan hamkorlikda foydalanish, kapitallarni

birlashtirishda hamda iqtisodiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida birbiriga qulay sharoitlarni yaratishda, o'zaro to'siklarni olib tashlashda namoyon bo'ladi. Iqtisodiy integratsiya asosida mehnat taqsimoti yotadi. Mehnat taqsimoti tufayli ayrim mahsulotlar emas, balki detallar ham ixtisoslashgan korxonalar va tarmoqlarda ishlab chiqariladi. Shu tariqa korxonalar va tarmoqlar o'zaro yaqin va muntazam iqtisodiy aloqa bog'laydi. Avvalo, korxonalar o'rtasida iqtisodiy integratsiya yuz beradi va ularning birlashmasi vujudga keladi, so'ngra iqtisodiy integratsiya tarmoqlararo miqyosda yuz berib, yirik i.ch. majmualari paydo bo'ladi. Bir tarmoq doirasida gorizontial integratsiya, tarmoqlararo esa vertikal iqtisodiy integratsiya yuz beradi. Vertikal iqtisodiy integratsiya ga agrosanoat majmui misol bo'ladi, u qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat, qishloq xo'jaligi mashinasozligi, kimyo sanoati va b.ni o'z ichiga oladi. Mehnat taqsimoti xalqaro miqyosda amalga oshishi bilan xo'jalik hayoti baynalmilallashadi, moddiy mahsulot yaratishda turli mamlakatlarda korxonalar va tarmoklar qatnasha boradi, binobarin, mamlakatlarda iqtisodiy integratsiya yuzaga keladi, buning natijasida mamlakatlar iqtisodiyotida ixtisoslashish yuz beradi va mamlakatlar bir-birlariga mahsulotlar va xizmatlar yetkazib beradi. Shu sababli hozirgi davrda xalqaro iqtisodiy integratsiya. eng yuqori darajadagi va yetakchi integratsiya ko'rinishi hisoblanadi.

Xalqaro iqtisodiy integratsiya uzoq davom etadigan ko'p bosqichli jarayon bo'lib, turli shakllarda yuz beradi.

Birinchi bosqichda turli mamlakatlar o'rtasida erkin savdo-sotiq olib boriladigan, bojxona to'lovlari, eksport kvotalari bekor qilingan erkin savdo zonalarini tashkil etiladi. Natijada davlatlararo tovar ayirboshlashda integratsiyalashuv yuz beradi.

Ikkinchi bosqichda erkin iqtisodiy zonalar shakllanib, bu yerda ham bir necha mamlakatlar birlashadi. Bu bosqichda institutegratsion aloqalar savdo-sotiq bilan cheklanmasdan sanoat, bank, sug'urta ishi va texnologiya sohasida ham yuz beradi. Bu zonalar ochiq iqtisodiy xududlar hisoblanadi, iqtisodiy aloqalar erkin va ko'p qirrali bo'lib, barcha iqtisodiyot sub'yektlari imtiyozlarga ega bo'ladi.

Uchinchi bosqichda umumiy bozor shakllanadi. Umumiy bozorni tashkil etgan mamlakatlarning milliy bozorlari bir-biri uchun ochiq bo'ladi, amalda milliy bozorlar birlashib, mamlakatlarda umumiy bozor vujudga keladi. Bu bozorda barcha tovarlar erkin, hech bir cheklolarsiz ko'chib yuradi. Ish kuchi, kapital va tovarlar bir mamlakatdan boshqasiga o'tadi, qaysi mamlakatda resursni ishlatish qulay bo'lsa, u shu yerga borib joylasha oladi. Umumiy bozorda iqtisodiy chegaralar amalda bekor kilinadi, bojxona to'lovlari, eksport kvotalari, tovar sifatiga talab minimal darajaga keltiriladi. Umumiy bozor dastlab 1957 y.dan Yevropada shakllangan (qarang Yevropa Ittifoqi). To'rtinchi bosqichda Iqtisodiy va valyuta ittifoqi doirasida integratsiya yuz beradi. Bu yerda integratsion aloqalar savdo-sotiq va ishlab chiqarish bilan cheklanmay, moliya, pul muomalasi va bank tizimiga ham kirib boradi. Yevropa Ittifoqiga kirgan 15 mamlakatdan 12 tasida 2000—2001 yillarda umumiy pul — yevro muomalaga kiritildi, milliy pullar muomaladan asta-sekin chiqarildi, yagona soliq tizimi joriy etildi, milliy byudjetlar saqlangan holda yagona, umumiy byudjet ham tuziladigan bo'ldi.

21-asr boshlaridagi institutegratsiyaning eng yuqori shakli bo'lgan Iqtisodiy va valyuta ittifoqi mamlakatlar iqtisodiyotini yuksak darajada birlashtiradi, iqtisodiy umumiylikka ustuvorlik beradi, ammo ayrim mamlakatlar mustaqilligini ma'lum darajada cheklaydi (milliy parlamentlar va hukumatlarning bir qator vakolatlari Yevropa Ittifoqining umumiy organlariga berilgan).

Bugungi kunda xalqaro savdo bir qator sabablarga ko'ra o'sib bormoqda va pasaymoqda. Rivojlangan mamlakatlar xalqaro savdoda yetakchi rol o'ynaydi. Jahon savdosining hozirgi holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, xalqaro savdo so'nggi o'n yilliklarda jadal rivojlanib va takomillashib bormoqda. Unda nafaqat rivojlangan, balki rivojlanayotgan va o'tish davridagi

iqtisodiyotlar ham faol ishtirok etmoqda va har bir davlat ishtirok etishiga qarab o'z iqtisodiy manfaatlariga ega. Biroq rivojlangan davlatlar tomonidan tashqi savdo aloqalariga katta e'tibor qaratilayotgani va mamlakatning yuqori iqtisodiy salohiyati bugungi kundagi jahon savdosining istiqboldagi strategiyasini belgilab beradi.

Jahon bozori - bu xalqaro mehnat taqsimotida ishtirok etish orqali o'zaro bog'langan mamlakatlar o'rtasidagi barqaror tovar-pul munosabatlari tizimi. Xalqaro savdo aloqalari qadimda mavjud bo'lgan, mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy munosabatlar milliy davlatlarning paydo bo'lishi bilan boshlangan, biroq jahon bozori (jahon xo'jaligiga asoslangan) ko'plab mamlakatlar, keyin esa dunyoning barcha mamlakatlari savdosini o'z ichiga olgan. faqat yigirmanchi asrda shakllanadi. asrning boshida qaror qildi. Yirik mexanizatsiyalashgan ishlab chiqarishga o'tish milliy bozor chegaralarini kengaytirdi, tashqi savdo esa mamlakatning ichki rivojlanishini to'ldiradigan omildan mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishning zaruriy shartiga aylandi. Agar ixtisoslashuv mamlakatda ma'lum tovarlarni arzon va sifatli ishlab chiqarishga, tovar ishlab chiqarishda resurslardan unumli foydalanishni ta'minlashga imkon bersa, u holda bu tovarlar ko'p miqdorda yaratiladi va jahon bozoriga chiqariladi. Bir mamlakatda mavjud bo'lmagan yoki ishlab chiqarilishi mumkin bo'lmagan tovarlar jahon bozorida sotib olinadi. Jahon bozorida alohida narxlar - jahon narxlari amal qiladi; Birja ulgurji va xalqaro birjalar orqali amalga oshiriladi

Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

- tashqi iqtisodiy faoliyat erkinligi va iqtisodiy mustaqilligi;
  - tashqi iqtisodiy faoliyat subyektlarining tengligi;
  - savdo-iqtisodiy munosabatlarda kamsitmaslik;
  - tashqi iqtisodiy faoliyatda o'zaro manfaatdorlik;
  - tashqi iqtisodiy faoliyatning huquq va qonuniy manfaatlarini davlat tomonidan himoya qilish.
- Tashqi iqtisodiy faoliyatning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- xalqaro iqtisodiy va moliyaviy hamkorlik;
- tashqi savdo faoliyati;
- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish;
- O'zbekiston Respublikasidan tashqarida investitsiya faoliyati¹

Xulosa qilib aytganda, hozgi davrda jahonning boshqa mintaqalarida ham integratsiya jarayonlari jadal bormoqda. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti, AQSH, Kanada va Meksikani birlashtirgan Shim. Amerika uyushmasi, Jan.sharqiy Osiyo davlatlari uyushmasi (ASEAN), Tinch okean region uyushmasi (ATES), Iqtisodiy hamkorlik tashkilotiga a'zo mamlakatlar o'rtasida integratsion hamkorlik kuchayib bormoqda. 1991—2002 yillarda Markaziy Osiyo mamlakatlarining mintaqaviy integ-ratsiyasini chuqurlashtirish yo'lida jiddiy ishlar amalga oshirildi: zaruriy huquqiy va tashkiliy shartsharoitlar yaratildi, davlatlararo kengash tuzildi, ijroiya qo'mita, Markaziy Osiyo hamkorlik va taraqqiyot banki tashkil etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

¹ Dalimov R.T. Modelling international economic integration: an oscillation theory approach. Trafford, Victoria 2008, 234 p.

1. Balassa, B. Trade Creation and Trade Diversion in the European Common Market. *The Economic Journal*, vol. 77, 1967, pp. 1–21.
2. Dalimov R.T. Modelling international economic integration: an oscillation theory approach. Trafford, Victoria 2008, 234 p.
3. Johnson, H. An Economic Theory of Protection, Tariff Bargaining and the Formation of Customs Unions. *Journal of Political Economy*, 1965, vol. 73, pp. 256–283.
4. Jovanovich, M. *International Economic Integration. Limits and Prospects*. Second edition, 1998, Routledge.
5. Lipsey, R.G. *The Theory of Customs Union: Trade Diversion and Welfare*. *Economica*, 1957, vol. 24, pp.40-46.